

KÖVES MESTERSÉGEK A HEGYALJÁN A 16-19. SZÁZADBAN

Marozsán Zsolt*

**Herman Ottó Múzeum, Miskolc*

Absztrakt: A kőépítkezés, kőfelhasználás nagyfokú hegyaljai elterjedése a 16. században indult, bár a fát, mint alapanyagot sokáig nem tudta kiszorítani. A kő megmunkálása speciális tudást igényelt, így a megfelelő szakembereket is idegenből kellett hívni. A mesterek számának 17. századi emelkedése után megindulhatott a megfelelő szakmák céhekbe szerveződése is, melyre a kőműves, kőfaragó, kővágó és malomkőbányász iparágak épültek.

Kulcsszavak: kőfelhasználás, kőfaragás, kőművesség, várépítéset, malomkőbányászat

BEVEZETÉS

A kő hegyaljai felhasználása sok évszázados múltra tekint vissza, ugyanis épület- és malomkövekhez is egyaránt alkalmas alapanyag volt. Erre számos építőiparos iparág mellett a malomkőbányász foglalkozás is épült, elterjedése mégis csak későn, a 16. században indult meg, és akkor sem volt általánosnak mondható, hiszen a kő építési célú felhasználásának ugyanis komoly vetélytársa akadt.

A helyi építőipar fejlődését a természeti, illetve gazdaságföldrajzi adottságok határozták meg, ugyanis itt a föld egyszerűbb kincsei nyertek kiaknázást. Az ásványi eredetű kő mellett a legjelentősebb építőanyag a fa volt, melyből a megye erdősegei kimeríthetetlen készletet biztosítottak, s mely sok helyen a nehezebben kitermelhető és szállítható követ és a messzebről fuvarozott, drágább fémeket is jól kiegészítette, nem egy esetben pótolta is.

Nem is beszélve arról a tényről, hogy a térség mindvégig döntően agrárterület volt elsősorban, melynek legjövedelmezőbb művelési ága évszázadokon keresztül a szőlőművelés

volt. Az építőipar alapját jelentő kő kitermelése csak azt követte a gazdasági rangsorban, miáltal korabeli tipikus szakmái, úgymint kőfaragó és kőműves mesterségek a 16–17. században az építési munkáknak csak kisebb hányadát tették ki, ugyanis a korszakban ezen a területen a kőben bővelkedő részekben is a fa, vessző és a sár volt az építkezések legfontosabb anyaga. Ezekből épült a mezővárosok lakóházainak jelentős része, sőt a kőből épült várak, kastélyok, udvarházak, templomok melléképületei is.

A KŐFELHASZNÁLÁS KEZDETEI

Kővel már jóval a vizsgált korszak előtt is építkeztek a Hegyalján, viszont a települések urbáriumaiiban kevés építő mesterember neve található meg. Az kőépítéssel foglalkozó mesterek számának alacsony volta annak köszönhető, hogy nem alakulhatott ki jelentős középréteg, a hegyaljai mezővárosok lakossága nem alakult polgársággá és kevés volt az építkezésre fordítható tőke. Másik ok az alkalmazott technikában keresendő. A fa megszerzé-

se, megmunkálása könnyebb, olcsóbb volt, sőt a nép jelentős részének ismeretei között jelen is volt. A fával való építkezés régi hagyománytal bírt, a kőépítkezés drágább, nehezebb, minden részében szakmunkát igényelt, a nép építkezésében nem is játszott jelentős szerepet (BAKÓ 1969, 438). Ahol elég fa volt, minden jobbágy építhetett magának faházat, kőházat viszont csak a vagyonosabbak emelhettek. Éppen ezért megkérdőjelezhetetlen, hogy itt az ipari tevékenység igen tekintélyes része az egész korszakon át népipari szinten maradt, azaz saját szükségletek kielégítésére termelt.

Az építőmesterek számának alacsony voltát jól mutatja, hogy Tarczal 1565. évi urbáriumában több mint 200 név között csak egy kőműves fordul elő, míg kaskötő ugyanakkor kettő, sőt szerepel egy, a tokaji várhoz tartozó ácsmesterember is.¹ Nagyobb számok jóformán csak a hadviseléssel szorosabb kapcsolatban lévő mesterségeknél mutatkoznak. Kétségtelen például, hogy a Sárospatakon szinte állandóan folyt várépítkezések az építőipar kimagasló teljesítményei, melyek idegen kőművesek és kőfaragók behozatala nélkül elérhetők sem voltak. Az építkezésekkel növekedett a kővágók szerepe, valamint a kapcsolódó építőiparok termékei, azaz a mész, a téglák, cserép iránti szükséglet is.

Az építőmestereket is inkább idegenből hívták, egyrészt szakértelmük miatt, másrészt a földesúri szolgáltatások miatt. A *robot* erőltetése jól példázza az iparfejlődést is, hisz a mesterséggel való szolgálat módját mutatja Patak 1632. évi urbáriumában is, mely például a kővágó legényekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy jó lenne, ha idegenből hoznák őket a gazdák, mert 15 jobbágyi szolgálat vész el általuk, pedig még pénzt is kapnak a munkájukért (MAKKAI 1954, 193). A nagyobb létszámú, de hasznot hajtó mesterségek Patakon végül háborítatlanul maradtak (pl.: mészáros,

varga, bodnár), de megmaradt három kőműves is, mert kellett a vár építkezéseinek. Más mesterségeknél viszont elég sűrű példák adják az urbáriumok annak, hogy a jobbágy mesterembereket robotra kényszerítették, azaz mesterként való nyilvántartásuk megszűnt. Mindezt jól szemlélteti, hogy a négy bányászgazda után „*czia* egy” szerepel, és a korábban ott szolgáló 3 hídcsinálót szintén soknak találták.²

Az építőiparral foglalkozókról amiatt is kevesebbet tudunk, hogy az első urbáriumok még nem tüntették fel a mesterséget, de a mesterség legtöbbször a családnévvel volt azonos. Becslések szerint Zemplénben 1570 táján 90–95%-os biztonsággal azonosnak vehetők a mesterséget jelentő családnevek az iparúzókkal, s ez a helyzet nem is az iparfejlődéssel, hanem az általános népmozgalmi változásokkal kapcsolatban módosult (ROMÁN 1966, 570). Oka az volt, hogy a törökjárta területekről, s a kedvezőbb gazdasági lehetőségek miatt más területekről is ideszivárgott iparúzó népelemre kezdtek megkülönböztetésül használni előnév gyanánt a származási hely nevét, néha a régi mesterségnévvel együtt, kettős név formájában.

A bevándorolt mesteremberek legnagyobb része a felvidéki városokból érkezett. Kassával, mint a céhes élet és iparfejlődés regionális központjával egyébként is számtalan lehetőség adódott az érintkezésre, de a többi felvidéki várossal is általánosan ez volt a helyzet. *Perényi Péter* 1531-ben 3 kőművest hozatott Kassáról pataki várának erődítési munkálataihoz (ROMÁN 1965, 16). A lizskai templomot *Stenczel Dániel* eperjesi építőmester építette 1634-ben. Az ő esetében még díjazását is tudjuk, ugyanis munkájáért 400 forintot és 20 kassai köből rozstot kapott.³ Ugyanebben az évben *Kőfaragó Medvés Márton*t Lőcséről hozatta a kamara megbízásából 3 személy a

¹ HOM HTD, 88.1.1.

² HOM HTD, 88.1.133.

³ AZT, IV. 1899. 282.

vár tűzszerének helyreállítására. Medvés Márton, aki 1634-ben érkezett Patakra és ott is telepedett le, és egészen 1657-ig szerepel a forrásokban. 1667-ben a zempléni megyeháza üveges és bádogos munkáit eperjesi mesteremberek csinálták, de ugyanott mecenzéfi kovácsok is dolgoztak (MAKKAI 1954, 232). Ezen esetek fényt vetnek a zempléni ipar színvonalára, teljesítőképességére, azaz hiányosságaira, és magyarázatot is adnak a bevándorlás okaira. A nagyfokú bevándorlás magyarázza a már említett kettős névhasználatot, mely a bevándorlás irányának meghatározását igen megkönnyíti.

Építőiparral kapcsolatos mesterek részletesebb említése a korszakban először Újhelyből származik, ahol 1554-ben kőfaragókat említenek a források, míg ugyanebből az évből pataki kőművesekről van tudomásunk (GULYA 2006, 40). A következő fél évszázadban az építőiparral kapcsolatba hozható mesterek, kőfaragó, kővágó, kőműves folyamatos jelenléte tapasztalható a Hegyalján, jobbra a vidék váraiban. A zempléni várak szolgáltatta munkáknál megjelentek kővágók, kőművesek is, bár sok esetben csak nevük jelöli foglalkozásukat, úgymint *Vedani*, *Georgius de Byssó*, *Antal*, *István*, de 1567-ben Patakon élt *Ferenc* és *Ambrus* nevű kőműves is. Ekkortájt dolgozott Bodrogkeresztúrbán *Kőmewes Antal*, Tarcalon pedig *Kőmwes Paul* (ROMÁN 1966, 592). Róluk bővebb adatok is vannak, hiszen a települések adólajstromaiban is szerepelnek, bordézsát fizetve. A pataki uradalomban dolgozott 1589-től egy *András* nevű kassai kőművesmester is.

Patak ilyen szempontból kiemelkedő fontosságú, hisz az uradalom folyamatos munkát biztosított az építőmesterek számára. *Rákóczi György* gazdaságpolitikájának társadalomformáló hatása is érzékelhető, és az ipari foglalkozású réteg száma a vár szükségletei szerint alakult (MAKKAI 1954, 189). A mesterséggel szolgálókon kívüli helyi iparosság száma elemző. Előtérbe léptek az építkezésekkel,

katonai célokkal összefüggő és jelentős hasznot hajtó mesterségek. Megjelent a taxás nemesség, melynek egy része az ipari rétegből emelkedett fel. Egészen feltűnő a bányagazdák nemesség közé emelkedése, ugyanis 4 nemes bányász gazda is volt a városban, a kővágók közül pedig néhánynak már bányája is volt.

A hegyaljai építőipari mesterségek történetének kutatását viszont megnehezíti az a körülmény, hogy az építőiparos szakmák művelőinek céhekbe szerveződése meglehetősen későn kezdődött, szervezeteik számban is elmaradtak a többi iparágához képest. Ráadásul kevés településen létezett építőipari céh a 19. század előtt, a mesterek vagy az uradalmak részére dolgoztak, vagy távolabbi céhekhez tartoztak, netán kontárként működtek.

KŐFARAGÓK, KŐMŰVESEK

A térség egyik legfontosabb építőanyaga a fa mellett a kiváló minőségű kő volt. A kőépítkezés anyagául szolgáló építőkö és az azt kitermelő kőbányászat a vizsgált korszakban a zempléni hegységekben mindenütt előfordult. A Hegyalja két legismertebb riolittufa bányája volt a korszakban a faragott kövek készítésére kiválóan alkalmas anyagot biztosító pataki Nyilazó-, és Király-hegyi bánya és a falazáshoz használható követ adó nagyméretű, ma is működő keresztúri bánya. A két nagy, sárospataki bánya mellett számos kisebb bánya is működött a Hegyalján.

A követ adó bányák kétfélek voltak: kevés számban előfordult kizárólagos uradalmi használatban lévő bánya, mint a pataki Nyilazó-bánya, ám nagyobb számban közönséges bányákról beszélhetünk. Mindezt jól szemlélteti a pataki malomkőbányák megoszlása, miszerint 1822-ben a Megyer-hegyi bányában 26 bányarész működött, mely tulajdonjogilag 14 család és érdekeltség között oszlott meg.⁴ Természetesen az utóbbiak is földesúri ha-

⁴ HOM HTD, 88.1.1.

szonvétele tárgyát képezték, amire jó példa Keresztúr 1688-as urbáriuma, mely szerint a kővágók szekerenként 6 dénárral tartoztak a földesúrnak bármely nagyságú kőért.⁵

A kőbányászok *kővágó*, vagy ritkábban *fej-tő* néven szerepelnek az összeírásokban, és Patakon, Liszlán és Keresztúrtban a 16. század második felében sűrűn szerepel a Kővágó név. A 17. század folyamán néhány faluban is működött kőbánya. Példa erre Olaszi, ahol 1600-ban, vagy Ardó, ahol 1631-ben fordult elő kővágó. A 16. századi forrásokban az építő mester neve általában kőműves, vagy *kőműves*. Már akkor is különbséget tettek az építőipari munkások és a tanult, tervező-vállalkozó mesterek között. A források *pal-lérnak* nevezik a tervező mestert, aki a munka során irányította a munkásokat. A zempléni megyeháza 1667–68. évi építésével kapcsolatos nyugtákban az építész *fundaló* néven szerepel. Az egyszerű kőművest általában *murarius*, az építőmestert *architector* néven említették. Volt azonban példa rá, hogy a kettőt azonos, illetve egymást kiegészítő értelemben is használták.

A kőművesség a vizsgált korszakban Zemplénben a ritkán előforduló és kevésbé népes mesterségek közé tartozott. Falvakban alig találkozni képviselőivel, sőt Újhely, Mád, Tállya összeírásaiban is csak a 17. század folyamán bukkannak először fel. Legkorábbi és gyakori előfordulásuk az uradalmi központokhoz köthető, működésük a 16. században alig érintette a mezővárosi lakosság építkezéseit. Nagyobb építkezésekhez még a 17. században is idegenből kellett mestereket hozatni.

Építőmesternek lenni egyfajta rangot jelentett. Mindamelllett, hogy a mestereket szakmai tudásuk miatt is megbecsülték, egyes mesterek a települések vezető testületeibe is be tudtak kerülni. Jó példa erre Sárospatakon a már említett *Alessandro Vedani*, aki idő-

korára a város esküdtjei közé is be tudott kerülni, s „*Kőműves Sándort, mint régi embert*” a szavahihető emberek sorában emlegették (ROMÁN 1965, 15).

A kőépítkezés hegyaljai elterjedése az ár-szabásokban való megjelenéssel is mérhető. Az elsőre 1626-ban volt példa, és a limitációk jól behatárolják a mesterség feladatait. Azok közé az épületek falainak, boltozatainak rakása, a kémény, kemence emelése tartozott, díjazása pedig négyszögölenként történt. Mindezek mellett a kőművesek feladata volt a hegyaljai szőlőkben a vízterelő vagy földfogó kőgátak emelése is, melynek munkadíja ölenként 9–15 dénár között változott. A forrásokban 1641-től megfigyelhető kőgátak építése⁶ valószínűleg a kővágók mellékkeresete lehetett.

Céhes keretek közé Sátoraljaújhelyen és Sárospatakon az 1820-as években szerveződtek az építőipari szakmák képviselői vegyes céheket alapítva. Esetükben nem érzékelhető más kézműves szakmákkal ellentétben a régió legnagyobb ipari központjától, a Kassától való függés. Oka az volt, hogy az 1761-es *Mária Terézia-féle céhrendelet* után már kizárólag az uralkodó, vagy a *Helytartótanács* által készített egységes privilégiumokkal látták el az újonnan alakuló céheket. Az 1827-es összeírás szerint a 9 sátoraljaújhelyi kőműves a kőfaragókkal, ácsokkal és cserepezőkkel közös céhet alkotott. Az építőipar helyi művelőinek számát az 1827-es sátoraljaújhelyi tűzoltási rendszabályokból is meg tudjuk állapítani. Eszerint dolgozott a városban 9 kőműves, 14 ács, 1 kőfaragó, 2 bádogos, 1 üveges és 1 téglásmester.⁷

Az építési munkák sokszor összehangolt munkát igényeltek, különösen várak és középületek esetében, de a kisebb magánházak, templomok vagy udvarházak kivitelezési munkáit sokszor egy-egy kőművesmester is el-

⁵HOM HTD, 88.1.57.

⁶AZT, XXI. 1916. 52.

⁷HOM HTD, 88.1.133.

tudta végezni saját legényeivel. Ennek során a mester kezében összpontosult a tervezés, szervezés és anyagbeszerzés feladata is. Mindez azt is jelenti, hogy a kivitelező mester maga oldotta meg az építőanyag beszerzését is. Ennek kapcsán Zemplénből származnak a legkorábbi adatok, melyek az építőanyagok útját bemutatják.

A kőépítkezés helyi elterjedése a 18. század második felében a pincék kőből történő emelésével indult meg (BAKÓ 1969, 438). A kő építési célú felhasználását ekkor már a királyi udvar is igyekezett szabályozni, legfőképp tűzvédelmi szempontból. Mindezt bizonyítja az is, hogy Tarcal mezővárosa egy királyi rendelet hatására 1795-ben rendeletet hozott, hogy azon helyi lakosok, akik házukat nem fából és vályogból, hanem kőből építik, azok 3 évig mentesülnek a „szokott házi cenzustól”.⁸ A 19. századra mindez általánossá vált, és a középületek építésén keresztül jól dokumentálható. Jó példa erre Abaújszántó városházának 1869-es építése, mely előtt szabályszerűen megversenyeztették az ajánlatot tevő építőmestereket. A mesterek által adott ár-ajánlatok között jelentős eltérés mutatkozott. Az építkezést később nagyban megkönnyítette, hogy a város bányáiból 25 öl követ biztosítottak a kőműveseknek.⁹

A 19. századra aztán teljesen különvált a kő kitermelésének és feldolgozásának munkafolyamata. A kővágás a hegyvidéki falvak közvetlen erre specializálódott lakóinak tevékenysége lett, míg a kőfaragást városban lakó mesterek űzték. A kővágók és kőfaragók ugyanazokkal a szerszámokkal dolgoztak, de utóbbiak finomabb munkát végeztek, szerszámkészletük is jelentősen különbözött, ezért tevékenységük között minőségi különbség állapítható meg. Viszont a kőfejtés és a kőfaragás rendszerint nem különült el egymástól. A kőműves szakmák képviselőinek

1821-ben még nincs szervezetük, így nincs sem kőműves, kőfaragó céh sem. Az abban az évben kiküldött bizottság jelentése szerint a mesterségek művelői még nem tudták, hogy milyen közösségben, esetleg milyen más szakmákhoz kapcsolódva kérjenek artikulációkat.¹⁰

A 19. századra már előtérbe került a kőbányák intenzívebb kihasználása. A század elején a kőfejtők mérete megnőtt, számos idegen mesterembert alkalmaztak és a sárospataki mellett kiemelkedett a bodrogkeresztúri és erdőbényei, mint helyi központ. (FEHÉR 1997, 24)

VÁRÉPÍTÉSZET

A korszak talán legfontosabb építkezései a térség váraiban történtek. A török magyarországi térhódítása, az ország kettő, majd három részre szakadása Északkelet-Magyarországot folyamatos védekezésre kényszerítette. A háborúk, portyák a 16. századtól a helyi végvárak, kastélyok megerősítését igényelték, melyhez kellő szakértelem birtokában lévő mesteremberek munkája nélkülözhetetlen volt. Sárospatak, Tokaj vára fontos erődítések voltak, melyek a Felvidék gazdag városait is védeni voltak hivatottak.

Az erődítési munkákat számos náción képviselői végezték, de a korszak legjelentősebb mesterei Itáliából érkeztek. Az építőiparosok számára a török veszedelem folyamatos munkalehetőséget biztosított, például a Perényiek birtokán található Patak megerősítése állandó feladatként jelentkezett. Perényi Péter 1529 után Eperjesről, Kassáról és Bártfáról kért építőmestereket várainak korszerűsítéséhez (GULYA 2006, 39). Az, hogy a felvidéki városokból is érkeztek mesterek Patakra, az sokszor gazdasági megfontolás is volt. Előfordult ugyanis, hogy Perényi Péter megvonta az adott városoknak adott korábbi kedvezményeket, amikor azok nem küldtek az erődítési

⁸ BAZMLt SFL, V. 275/5. (1795)

⁹ BAZMLt SFL, V. 231/1. dob. (1869)

¹⁰ BAZMLt SFL, IV/p/ 40. cs. Deputációk

munkákhoz munkásokat, sőt vámot és dézsmát is vetett ki a városok hegyaljai birtokain megtermelt borokra (DÉTSZY 1995, 14).

Sárospatakon 1534–37 között dolgozott a Milánó mellől származó *Alessandro Vedani*, aki le is telepedett a városban. A később a jobbágyi szolgáltatások alól is mentesült Vedani a Perényi birtokok más várainál is dolgozott, jelesül Füzéren, Terebesen és Ónodon is. Sárospataki munkáinál együtt dolgozott délnémet és itáliai mesterekkel is. Mindez jól mutatja a várak vonzását, hiszen a 16. század második felében folyamatosan jelen vannak idegen építőmesterek. A Rákócziak idején erdélyi mesterek is dolgoztak a pataki uradalomban, akik az ottani Rákóczi-birtokokról érkeztek a pataki vár munkálataihoz. Az 1630-as években a dési illetőségű *Sánta Kőműves György* volt az építőmester, majd az 1640-es években a Gyulafehérvárról származó *Mátyás* nevű mester irányította az építkezéseket.

A tokaji vár erődítési munkálatainál az Eperjesről származó *Mátyás* ácsmester dolgozott az 1530-as években, majd egy évtizeddel később a szintén eperjesi *Péter* ácsmester érkezett a várba. A tokaji vár építéstörténetének fontosabb fejezete 1541-ben következett be, amikor is Buda török általi elfoglalása után *Serédi Gáspár* újfent Eperjes városához fordult, hogy a Felvidék oltalmára javíttassák meg a várat. A munkákhoz 10 szekeret, saját költségére deszkákat, fenyőgerendákat kért, valamint egy *Péter* nevű ácsmester kiküldését két hétre.

A vár a Habsburg időkben folyamatos felújításra szorult, mivel a Tisza és a Bodrog által közrefogott „*Szigeten*” feküdvé állandóan ki volt téve a folyók vízszint-ingadozásai okozta rombolásnak. Számos, a királyi Magyarország más váraiban is dolgozó, főleg idegen hadmérnök és építész járt Tokajban, hogy szakértelmével kiküszöbölje a természet okozta károkat. Ilyen volt *Octavius Baldigara*, a híres olasz hadmérnök, aki az 1560–70-es években

Eger várának építési munkáit is irányította. A vár 1565–67. évi számadásaiból kitűnik, hogy tokaji munkájáért 16 forintot és egy hordó bort kapott fizetségül. Ebben a számadásban szerepel egy kassai üveges bére is, aki a vár ablakaiba 548, a torony szobáinak ablakaiba pedig 581 darab üvegtárcsát rakott. A következő évben egy kassai üveges dolgozott Tokajban, aki a kapitány házának ablakaiba 1062 üvegtárcsát foglalt (VERES 1995, 129).

Az 1567-ben felállított *Szepesi Kamara* létrejöttével megszilárdult az országész gazdasági és igazgatási rendje. A Kamara felügyelete alatt Tokaj várának a korábbiakhoz képest nagyobb volumenű megerősítésére nyílt lehetőség. Ekkor a vár kiépítésére több terv is készült és 1570-től *Planck János* építész vezette a munkálatokat.

A munkálatokról jól tájékoztat a vár 1570. évi számadása, mely tartalmazza az építkezésen dolgozók lajstromát is. Kőfejtők bányásztak építőkövet a tokaji hegyen, Zemplén városánál mészkövet fejtettek, amit mészégetők tettek építésre alkalmassá, valamint földmunkások ástak új árkot a vár körül. A számadás felsorol még követ faragókat és szállítókat, kőművesmestert és segédeket, ácsokat, kovácsot, asztalost és a vár órását. Mindezek mellett, főként pénzkímélés céljából a környező falvak lakosainak is dolgozniuk kellett, ők biztosították ugyanis a szállító kapacitást.

Az elkövetkező években a számadáskönyvek szerint lengyel kővágók is dolgoztak a vár körül. Az ott dolgozók közül meg is nevezik *Alch Ferenc* ácsmestert, *Olasz István* és *János* kőműveseket, de szintén dolgozott ekkor kassai és varannói illetőségű üveges is, akik az üveglakokat reparálták. Ekkor javította a főkapitány szállásának ablakait *Asztalyártó Dániel* (VERES 1995, 130).

A következő évtizedekben csak kisebb munkák folytak Tokajban, azok is főleg a váron kívül a városban zajlottak. 1586-ban épült egy új pince és udvarbírói ház. A pincét egy *Benedek* nevű kőműves falazta és

1. kép. Tokaj látképe, rézkarc, 1657 (HOM HTD, 76.431.1)

Fig. 1. View of Tokaj. Copper engraving, 1657 (HOM Documentation of Local History, 76.431.1)

boltozta, míg a pince fölötti szobát és az udvarbírói házat egy másik *Benedek* építette, a ház tetőzetét pedig egy *Jakab* nevű ác készítette el.

A vár 17. századi építkezései a folyamatos felújítások jegyében teltek. 1630 körül új kapuzat építése vált szükségessé, amihez a források szerint 12 hordó mészre volt szükség, melyet Felső-Zemplénből szállítottak Tokajba. A felújítási terveket módosítani kellett a pénzsűke miatt. Ennek részeként a Tiszán Tokajig érkező *sószállító hajókat* is szétbontták és azok faanyagát is beépítették a kapuzatba (DÉTSZY 1995, 48). A munkálatokra a vár egyik tisztviselőjének levele szerint kőművest idegenből kellett hozatni, mivel „*mert itt alatt egyet sem találni, azki arra való volna, ha az mész megszerzése lészen...*”.

A következő évtizedben a vár birtoklástörténetében változás állt be, amikor is a király

1640-ben hozzájárult, hogy *Homonnai János* országbíró kiváltsa Tokajt *Brandenburgi Katalin* fejedelemasszonytól. Homonnai kérésére a zálogszerződés pontjai közé vették, hogy mivel a vár romos állapota miatt folyamatos felújításra szorul, az esetleges építési költségeket írják a zálogösszeghez, melyet a Kamara minden évben ácsokkal és kőművesekkel becsültesen fel.

Az 1650-es évek nem hoztak változást az erődítmény építéstörténetében, állandóvá vált a vízkárok okozta helyreállítás. 1652-ből fennmaradt a *Lorántffy Zsuzsanna* szolgálatában állók szegődményjegyzéke (DÉTSZY 1995, 54). Ebben feljegyezték *Kőműves, másként Tapasztó István* járandóságát kőfaragásért és kőrakásért, valamint a „*Várbeli Ács*” havi fizetését, mely 8 forintot tett ki. Ezekben az években a fejedelemasszony Erdélyből rendelt kőműveseket Tokajba az udvarház épít-

kezésére, akik aztán Sárospatakon is végeztek neki munkálatokat.

A későbbiekben a háborús hadszínterek elkerülték a vidéket ezért a hegyaljai várak korszerűsítési munkái nem folytatódtak, esetleg kisebb hiánypótló felújítások zajlottak. Ebben az időszakban egy máig fennmaradt metszet is készült a várról. (1. kép) A kuruc korszak átmenetileg ugyan szükségessé tette a várakat, de azok lezárultával a környék erődítményei feleslegessé váltak, majd mind egyiküket fel is robbantották. Erre a sorsra jutott Tokaj és Sárospatak is.

MALOMKŐBÁNYÁSZAT

Több vonatkozásban is komplex kérdések együttállásáról van szó a malomkőbányászat esetében. A bányászat maga a nyersanyag kitermelése, iparág a megmunkálása, kereskedelmi tevékenység az értékesítés, nem beszélve az élelmiszeriparral való összefüggésről. Komplexitását csak növeli az a tény is, hogy a malmok háborús időszakokban a lőporgyártásból is kivették a részüket.

A Hegyalja köves mesterségei közül a bányászat volt az, mely a régió gazdasági életében betöltött szerepét, a mesterséget űzők létszámát, és szervezeteinek fennmaradt iratállományát tekintve is a legteljesebb, legmeghatározóbb volt. Az építő- és élelmiszeripar helyi- és országos igényeit kielégítő bányász céhek, bányavállalkozások iratai szinte a teljes vizsgált időszakot lefedik és belőlük jól dokumentálható a mára letűnt iparág története.

A gyáripar kialakulásához legfontosabb nyersanyag, a szén, valamint az érc tartalmú kőzetek hiánya mellett a bányászat hegyaljai meghonosodásának meghatározója az a körülmény volt, hogy a terület hegyei vulkáni eredetűek, így az egész Zempléni-hegység mészből szegény. Eltekintve a középkorban jelentős rudabányácskai aranybányászattól, a környék kevés kaolin, kőpor és mészkő kitermelésétől a Hegyalja legfontosabb

bányászati terméke a kő volt, melyet külszíni fejtéssel nyertek. A bányászott kövek andezites, trachitos vagy riolituffás kőzetek voltak. Nagyobb kőbányák voltak Sátoraljaújhely, Sárospatak, Erdőbénye, Tállya, Bodrogkeresztúr és Tokaj környékén, viszont jóformán minden hegyaljai település határában működött valamilyen kőbánya.

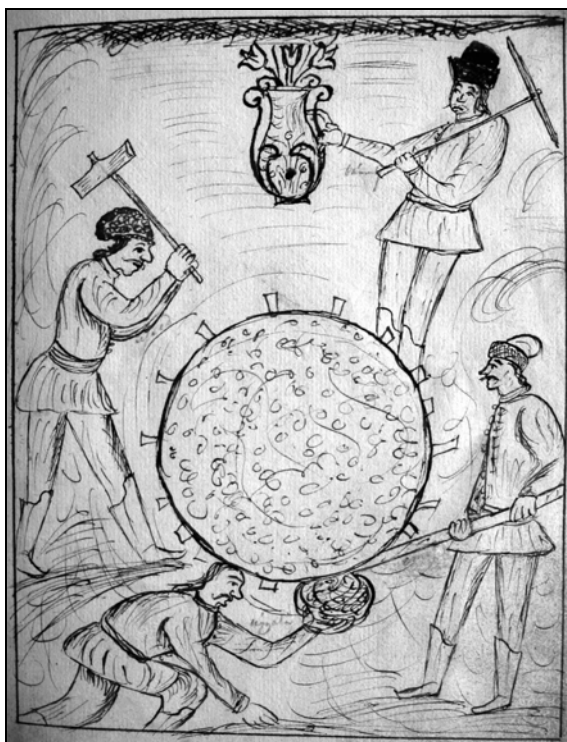
A sárospataki *malomkőbányászat* fontos szerepet játszott a régió gazdasági életében. E tevékenységi formát technikája, eszközei egyaránt a kőfaragó mesterséghez kötik, és maga a mesterség a kőfaragás specializálódott formájaként vált általánossá és fontossá a Hegyalja ipartörténetében. Magát a kőbányászatot, s vele a malomkőbányászat technológiáját valószínűleg olasz telepések hozták magukkal még a 13. század folyamán (ROMÁN 1965, 24).

A ma már csak történeti nevezetességként említhető sárospataki malomkőbányászat a *Megyer-hegy* tetején nyert andezitből termelte és szállította messze földre a híres, úgynevezett *hasított malomkövet*. A bánya már a 16. századtól működött, és több kisebb-nagyobb részből állt. Kezdetől fogva földesúri birtok volt, és *Perényi Péter* tulajdonlása idején került a sárospataki uradalom érdekkörébe, a 17. század derekára pedig kialakult a bánya üzemeltetésének gyakorlata is.

A bánya és az uradalom között fennálló gazdasági kapcsolatokat a felek között a bányák jövedelmének megosztásával kapcsolatos iratokon keresztül lehet feltárni. 1665-ben alakult meg a bányászgazdák érdekvédelmi szervezete a *bányászceh*. Onnan kezdve közösen viselték a bányanyitás, karbantartás, működtetés költségeit, és a céh volt elszámolási viszonyban az uradalommal.

A bányász céh *Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek* levéltárában és kéziratárában található irataiból kiderül, hogy a céh már 1625-ben is vezetett jegyzőkönyveket. Következő említése 1712-ből származik, amikor is a „*a Collegium*

a malomkő Bánya Czéhbe be állott.¹¹ Működése 1728-tól folyamatosan datálható, amikor is articulusait szerezte, melyeket *Lácza Szabó Pál* bányászgazda idejében, 1768-ban megújítottak. Protokollumai 1731-el kezdődnek és az 1731–1869 közötti időszakot foglalják magukba, és a céh artikulusanak belső borítóján szereplő ábra jól mutatja a kőbányászat munkafolyamatát is (2. kép).

2. kép. A kőbányászat munkafolyamata (SRKTGY Kt., 240) (Fotó: Marozsán Zsolt)

Fig. 2. The operation of quarrying. (Scientific Collection of the Calvinistic College of Sárospatak, Kt. 240) (Photo by Zsolt Marozsán)

A bánya tulajdonjoga a földesúr volt, ő adta a bányászathoz az engedélyt és a területet, a kővágók pedig biztosították a szerszámokat és a szakértelmet. Az uradalom részeseleinte a kivágott kövek 50%-át tette ki, sőt az uradalom részére a bánya bérlői, a bányászgazdák ingyen adták a malomkövet. Ezek szerint joga volt a céhnek a földesúr,

vagy az uradalom valamelyik malmában az ingyenes őrletés. A céh és a malmok, molnárrok közötti szerződések számtalan esetben fennmaradtak, melyeken rögzítették az adásvétel idejét, helyét, értékét és az esetleges természetbeni kiegészítőket (3. kép). Ebben a kérdésben az látszik, hogy a bányagazdák igyekeztek az általuk a legényeknek fizetendő juttatások egy részét a molnárokkal kifizettetni. Ilyen volt például a liszt, pálinka adományozása. A malmok kövenként 3 kőből búzát hordtak, valamint megállapodtak a liszt árában 6 Rft-ban. Az ingyenes őrletés színhe-lyeül pedig Sárospatakon 1803-ban a *Kompos malmot* jelölték ki.¹²

A 18. század folyamán a bányák ára 10 és 50 forint között változott, és gyakori volt adásvételkor a bányának szőlővel való cseréje, ami a szőlőtermeléséről híres terület gazdasági viszonyait tekintve nem is meglepő. A bányák sokszor gazdát is cseréltek, és egy 1799-ből fennmaradt színes, rajzos bányatérképen jól látszanak a környező birtoktestek is (4. kép).

A bányászok régen, mikor bányát nyitottak, kedvezményeket, sőt segítséget is kaptak. Ha egy kővágó meghalt, házrésze egy évig nem robotolt, az építő bányában való munkáért nemcsak a kővágó gazdát, hanem a legényeket is megfizették, a marhatartó bányászgazdák szántáson és búzahordáson kívül egy fuvarral nem tartoztak (MAKKAI 1954, 175). Új bánya nyitására szabad esztendő járt, ezért 1803-ban a céh tagjai a városi szolgáltatások alóli mentesítését is kérték. További támogatást jelentett számukra, hogy az uradalom *Long* nevű erdejéből szabadon hordhatták a tűzifát és a szénégetéshez alkalmas ölfát.

A céh elnöke a *bányász, vagy hites gazda* volt, akit a céh tagjai választottak maguk közül egy esztendőre, gyűléseiket pedig a bányász gazda házában tartották. 1819-től az uradalom vette át a bányász gazda

¹¹ HOM HTD, 88.1.1.

¹² SRKTGY Kt., 1625/58.

kő mérték		kő ára pénzű		lisztül	
suk	tzol	for.	kr.	köböl	véka
3	8	52	30		

Nyugtatóért fizetett for. 30kr.
 Kő ára betűvel ötven két forint kőzmit kr
 Summa: 52 30kr
 Hites Bányász Gazda

Legényeknek meg adta a fokot kenyert és Pajonkat meg ota

3. kép. Malom által történt malomkővétel „számlája” (SRKTGY Kt., 1625/70) (Fotó: Marozsán Zsolt)
 Fig. 3. “Bill” of millstone buying drawn up by the mill (Scientific Collection of the Calvinistic College of Sárospatak, Kt., 1625/70) (Photo by Zsolt Marozsán)

jelölésének, választásának feladatát. Az új hites gazda a leltár szerint átvette a céh korszóját, ládáját a benne levő dokumentumokkal együtt, a termeléshez szükséges anyagokat, szerszámokat és a céh vagyonát képező pénzüsszeget. Céhtag csak nemes ember, helybeli lakos és helybeli háztulajdonos lehetett.¹³ Idegen helyről származó személy csak az általános céhszokásoknak megfelelően, meghatározott pénzüsszeg megfizetése után szerezhettek bányabirtokot.

A bányász gazda, vagy hites gazda esküformájában a legfontosabb, hogy a földesúr és tisztjeinek engedelmes lesz, azután a gazdák jussát igazán kiadja, a céh rendtartása szerint igazságot szolgáltat.¹⁴ A *bányász bírót* a bányász gazda alá rendelve, a legények közül választja a gazda maga mellé. Esküjének lé-

nyege kb. ugyanaz, csak feladata a legények közti ügyelés, a földesúr érdekeinek figyelemben tartása (VISEGRÁDY 1909, 25). Egy 1822-es jegyzőkönyvi bejegyzés szerint a bányász bírónak kellett protokollumot vezetni arról, hogy a bányából hova, hány darab követ visznek, és a kialakult árakat napról-napra be kellett jegyeznie.¹⁵

Mivel a céhnek saját bányái is voltak, a szervezet egyben bányabirtokos volt. Saját érdeke volt, hogy jövedelmeit fokozza, mely feladat a mindenkori hites gazda kötelességéhez tartozott.¹⁶ Ahhoz viszont szükség volt megfelelő számú, szaktudással rendelkező munkás alkalmazására. Ha a céh bányáiba nem szegődött elegendő legény, időnként más bányabirtokos bányájából rendelték a munkásokat a céh bányáiba, netán más vidékekről érkeztek szakértő alkalmazottak. A munkás-

¹³ SRKTGY Kt., 1625/47.

¹⁴ SRKTGY Kt., 240.

¹⁵ SRKTGY L., Kee. V.30.

¹⁶ BAZMLt SFL, Loc. 60. No 45./1728.

vándorlás kétirányú volt hiszen a Hegyaljáról is történt kiáramlás, pl. a Börzsöny-vidéki bányákba Erdőbényéről, Mádról, Sárospatakról, Tarcáról, Tállyáról és Tokajból is kerültek kőfejtők (HÁLA 1987, 126). Ellentétes irányú vándorlás is gyakran történt, amire jó példa a börzsönyi *ricerek* (kőfejtők), Balatonfelvidéki kőbányászok hegyaljai megjelenése a 19. században. Ennek keretében számos, zömében sváb származású család telepedett meg a vidéken (VIGA 1997, 71–72).

A legáltalánosabb mégis az volt, hogy a céh környékbeli falvakból alkalmazott időszakosan munkásokat a kőbányákban, és felügyeletük alatt történt a kővágó mesterség elsajátítása. A céhbe beállni kívánó *legény* legalább két hétig „*tartozik valamelly régibb Legény mellett maga kenyerén inaskodni, míg a szerzámmal való bánást meg tanulja. Azután ha tetszik neki a munka beállhat, a felvetésből is részt vehet, de még maga kezére nem dolgozhatik, hanem csak Tanítójának felügyélése és igazgatása alatt, és a Legény részbeli kő árának is csak felét veheti, fele pedig a Tanító legényé, míg a maga remekjét tökéletesen el nem készíti.*”¹⁷ A remek egy négylábnyi nagyságú kő hasításából és faragásából állt.

Egy legény miután a céhbeállítás feltételeinek eleget tett, rendes céhtag lett, s valamely birtokos gazda bányájában vállalt munkát. Kötelességeit, jogait a céh artikulusai és egyéb rendelkezések szabták meg. Bére, mely minden kő után áldomáspénzzel egészült ki, a következőképp alakult: minden kő után 32 krajcár, apróbb kövek után 27 krajcár, valamint a molnároktól két kőből liszt rá eső része.¹⁸ Mindezt emelte 1802 után a bányaháson rá eső, harmadrésze is. 1822-ből fennmaradt egy teljes bányabeli legényszegődés is, mely szerint *Nagy János* gazda köteles volt legényeinek kész kővágó helyet 15 nap

alatt kimutatni. Az alatt a legényei bárhol dolgozhattak, ha pedig 15 nap után sem lett kő hely számukra biztosítva, máshova szegődhettek.¹⁹ Ezek általános feltételek voltak, és 1823-ban ezek alapján 22 legény szegődött bányabeli munkákra.

1776-tól, amikor Patak kamarai birtokként *Bretzenheim herceg* birtokába került, három részre vált a bányából származó jövedelem. Ekkortól oszlott szét az uraság, a gazdák és legények között, viszont a bányászat feletti felügyeleti jog megmaradt a földesúr kezében.²⁰ Ekkor *Büky Ferenc* uradalmi felügyelő, ellenőr rendelkezésére megtörtént a kövek árának felosztása. A szerződés szerint az uradalom és a bányabirtokosok úgy fogadták fel a kővágó legényeket harmados részesekké, hogy ezen fizetésért minden testi munkát kötelesek megtenni.

A legényeket terhelte a kő értékesítése során, a kőkihajtáskor 4, felvetéskor viszont 2 Rft-nyi összeg. Nem kevés összeg volt ez, viszont még ha a legényeket terhelte is, akkor is „*olyan nevezetes keresettel dolgozhatnak, amilyenekkel a városban nem hogy kétkezi munkások, de bármely mesterember sem.*”²¹ Bevételnek jelentős volt mert egy 16 forintos kőből 4 forint, 48 forintos kőből 14 forint, így napszámuk átlag 3,5 Ft volt, ami folyamatos fegyelmelési problémákhoz vezetett körükben. Ez a példa nélkül való magas kereset volt az oka, hogy a bányász legények a „*részegítő italokkal való mértéktelen visszaélés mellett, többnyire szegények és adósok.*”²²

A malomkőbányász céh működése általában véve nyereséges volt, de az ahhoz szükséges munkaerő és anyagi ráfordítás számtalan esetben veszteségeket is okozott. A céh tagjai nem egy esetben az uradalmi prefektushoz folyamodtak, ugyanis tagjaik közül sokan semmi haszonhoz nem jutottak,

¹⁷ SRKTGY Kt., 1757.

¹⁸ SRKTGY Kt., 241.

¹⁹ SRKTGY Kt., 893.

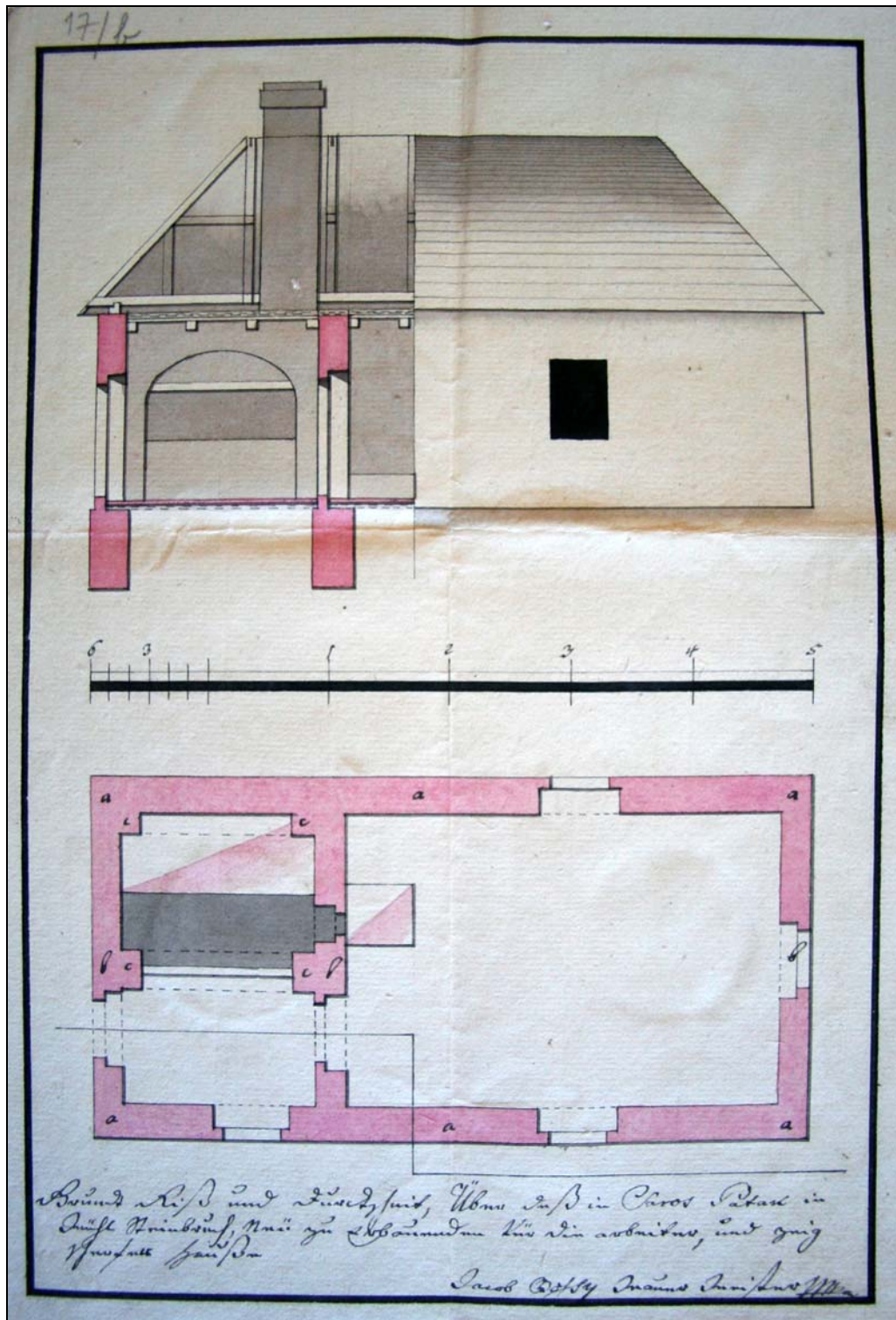
²⁰ SRKTGY L., Kee. V. 25.

²¹ SRKTGY Kt., 240.

²² SRKTGY Kt., 240.

4. kép. A pataki malomkőbánya térképe, 1799 (SRKTGY Kt 1625/15) (Fotó: Marozsán Zsolt)
Fig. 4. Map of the millstone-quarry of Patak, 1799 (Scientific Collection of the Calvinistic College of Sárospatak, Kt. 1625/15) (Photo by Zsolt Marozsán)

5. kép. A malomkőbánya műhelyének terve, 1802 (SRKTGY Kt 1625/17/b) (Fotó: Marozsán Zsolt)
 Fig. 5. Plan of the manufactory of the millstone-quarry, 1802 (Scientific Collection of the Calvinistic
 College of Sárospatak, Kt. 1625/17/b) (Photo by Zsolt Marozsán)

mivel a bányába vezető szekérutat egy év alatt háromszor is ki kellett javítaniuk, melyhez 100 embert, főleg napszámosokat kellett alkalmazniuk. Mindezek mellett az uradalom malmaihoz ingyen követ voltak kötelesek adni, melynek költségeit nem fedezte senki. Ehhez vett a céh egy bányát 76 forintért, de a folyamodvány szerint az hasznavehetetlen. A szerszámok tartására szolgáló ház (5. kép), a szerszámok élesítésére fűvó elromlott. Éppen ezért a céh költségei fedezésére a régi elhagyott bányák közül egyet felfogni óhajtott. Kérésük meghallgattatott és új bányát nyithattak.²³ Mindezekből látszik, hogy az uradalom a régen nem művelt bányákat újra eladta, mérsékeltebb összegért, hogy azok újra művelés alá kerüljenek. Az esetleges nyomott eladási ár viszont megtérült az évenkénti bevételből.²⁴

Egy malomkő kivágása a pataki kőbányásznak 6–9 napjába telt, amiből évi termelése körülbelül 40 darabra tehető. Román János kutatásai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a pataki bánya éves termelése maximum 400 malomkő volt, ami 10 bányászt feltételez (ROMÁN 1965, 17). A pataki malomkő hírnevéhez jó minősége mellett az is hozzájárult, hogy vízi úton gyorsabban és olcsóbban szállíthatták a szekerezésnél.

A bányában egész évben dolgoztak, ami alól kivételt az aratás és a szüret ideje képezett. A kővágók száma is gyakran ingadozott, tevékenységük az uradalom utasítására időnként építőké bányászatára is kiterjedt, a bánya munkásai ugyanis részt vettek a város és a vár építkezéseiben is.²⁵

Sárospatakon a kvarcitot néhol 9–11 méter magas vastag talaj- és töredezett kőréteg fedte, ezért új malomkőbánya nyitása, a fedőréteg eltávolítása hosszú időt, olykor évekig tartó munkát igényelt. A törmeléktől meg-

tisztított kőzetten megrajzolták a malomkő kerületét, majd csákánnyal kifaragták a követ, amit a kő alsó pereme alá vert ékkel lehasítottak. A nagyobb malomkövek 120–160 cm, a kisebbek 50–110 cm átmérőjűek voltak, vastagságuk pedig 25–40 cm. A kövek megmunkálásához szükséges szerszámok a birtokos gazdák, illetve a céh tulajdonát képezték, amivel a legény csak gazdája bányájában dolgozhatott. A mindenkori hites gazda kötelessége volt, hogy minden bányabirtokos számára szerszámait megőrzésére a bányaházban ún. „*rejtekhelyet*” biztosítson.²⁶

Mivel a kőbányászat tipikusan nem vásárló mesterség volt, a kibányászott, megfaragott követ vagy közvetlenül a készítés helyén, az ún. *alsó vásáron*, vagy a kövek árulására külön létrehozott piacon értékesítették. Így volt ez Sárospatakon is, ahol a *malomkövek piacát* a kőbánya, kőfejtő mellett alakították ki. Oda a kőbányászok vitték ki a vevőket a malomkövek, faragott kövek kiválasztására. Ha a kő azonnal gazdára is talált, a szállító szekérre fel is tették, melyre kőkihúzó szerkezetet használtak. A szerkezet használatáért a céh a bányabirtokos gazdától a kövek árából, a kővágó legényektől pedig „*pallópénzt*” vonhatott és vont is le, melynek összege kövenként 4 garas volt. A céh intézkedései szerint ezt esetenként a birtokos gazda italban is fizethette.

A 19. századra a földesúri jogokat ún. *bányabérlők* vették bérbe. Ők csorbítani igyekeztek a céh érdekeit, mely hosszas úriszéki ügyszöveg vezetett, végeredményeként pedig az uradalom nem árendálhatta ki a bánya hasznát. A század 20-as éveire a bányatulajdonosok száma nagyon megsaporodott, a 26 bányarész, 14 különböző család és érdekeltség között oszlott meg. Centralizációs törekvések kezdődtek, melynek keretében 1835-ben a *Sárospataki Közbirtokosság*²⁷ felhívására a

²³ HOM HTD, 88.1.57.

²⁴ SRKTGY Kt., 1625/34.

²⁵ HOM HTD, 88.1.57.

²⁶ SRKTGY Kt., 893.

²⁷ 1835-ben a sárospataki uradalom tulajdonosa Bretzenheim herceg lemondott földesúri jogairól Patak városa javára, melyet az 300 ezer forintért

céhgyűlés kijelentette, hogy hajlandó a *Bányász Társaság* (maga a céh) a bányát 50 ezer ft-ért felszabadítani, megváltani, azzal a feltétellel, ha szükség esetén bármely közterületen további bányákat nyithatnak, és mások nem nyernek bányanyitásra engedélyt.²⁸ A tulajdonosok száma ennek következtében tovább csökkent, és 1840–43 között egyesítették a bányákat. Oka ezeknek az volt, hogy célirányosabbá tudják tenni a termelést mivel a kisebb bányabirtokok a többi közé ékelődtek és akadályozták a nagyobb mérvű munkafolyamatokat. Ennek ellenére egy 1854-es telekkönyv szerint a tulajdoni arány úgy oszlott meg, hogy a Kollégium rendelkezett a bányák 1/7 részével, a többi pedig magánszemélyeké volt. Mindez azért alakult így, megy a birtokosok csak a jövedelmi részvényt köthették le, magát a bányát nem. A földesúr még akkor is egy korábbi egyezség szerint a kizárólagos bányajog biztosításáért 1/3 jövedelemrészt kapott.

Ezután a malomkövek iránti igény is kezdett megváltozni az új francia típusú kövek megjelenésével, melyek már kevesebb élesztést igényeltek és élettartamuk hosszabb is volt. A gőzerőre építő malomipar szükségleteit egy új, a korábbi bányától nem messze nyílt bánya, a botkői tökéletesen biztosította. Éppen ezért 1864-ben a város maga nevére akarta telekkönyveztetni a bányát azzal a szándékkal, nehogy elveszítse jövedelmét amiatt, hogy ha az a birtokosok nevére kerül és eladósodnak, a jövedelem könnyen elveszhet egy árverésen.²⁹ Érve az volt, hogy a földesúr nem *ius natura* adta át a bányát a városnak a váltóösszegért, hanem a haszonélvezeti jogot. Ebben az időszakban már a Malomkőbányász céh nevével sem találkozunk.³⁰

megvásárolt, a bánya feletti felügyelet és a földesúri jogok pedig a Közirtokosság tulajdonába mentek át.

²⁸ HOM HTD, 88.1.1.

²⁹ HOM HTD, 88.1.1.

³⁰ A céh utolsó említése 1851-ből való.

IPARTÁRSULATI, VÁLLALATI KORSZAK

A céhrendszer 1872-es felszámolásával, a szabad iparúzés bevezetésével nem oldódtak meg a rendszer korábbi merevségéből eredő gondok. 1884-ben törvény rendezte az építési munkára való jogosultság kérdését, a tanoncképzés rendszerét és az építőiparok besorolódtak a képesítéshez és engedélyhez kötött kategóriába. A törvény különböző képzettségi fokozatokat állapított meg, és állapította meg ezek alapján a felvállalható munkák körét. A törekvés előremutató volt, azonban még a 20. században is működtek a Hegyalja kisebb településein képesítés és iparigazolvány nélkül dolgozók, akik alacsonyabb áráikkal a lakosság szegényebb rétegei között találtak munkát.

A felálló rendszerrel az építőipar képes lett a kibontakozó kapitalizmus kihívásainak megfelelni, a technikai fejlődés okozta mennyiségi igényeknek. A céhek helyébe az ipartársulatok, magánvállalatok, kisvállalkozások és egyéb társulások léptek a Hegyalján is. Sátoraljaújhelyen 1876-ban alakult meg az *Egyesült Ipartársulat*, míg az *Általános Ipartestület* pedig 1891-ben, Sárospatakon pedig 1878-ban alakult ipartestület.

A legszembetűnőbb változás talán a malomkőbányászatban állt be. A malomkövek bányászata iránti kereslet a 19. századig folyamatos volt, aztán a század második felében a technikai fejlődés következtében egyre inkább teret hódító gőzerőre építő malomipar keményebb, gyakori élesztést kikerülő malomkövet igényelt. Az új igényeket egy új bánya, a Királyhegyi jobban ki tudta elégíteni. Ennek következtében a Megyer-hegyi malomkőbányászat vesztett jelentőségéből, a bányát is haszonbérbe adták és 1869-ben megalakult a *Kovamalomkő Egylet*. 1890-ben aztán ez a vállalkozási forma is átalakult, új társulat jött létre, a *Sárospataki Kovamalomkőgyáregylet Részvény Társulat*.

GYŰJTEMÉNYEK RÖVIDÍTÉSE

BAZMLt SFL — Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár

V. 231/ — Abaújszántó nagyközség iratai

V. 275/ — Tarcsl mezőváros iratai

HOM HTD — Herman Ottó Múzeum, Helytörténeti Dokumentáció, Miskolc

88.1.1. — Malomkőbányászat a 18–19. században

88.1.7. — Hegyalja földrajzi, illetve gazdaságföldrajzi szempontból

88.1.57. — Malomkőbányászat

88.1.133. — A sárospataki tudományos gyűjtemények sárospataki céhemlékei

SRKTGY Kt. — Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Kézirattár

Kt 240 — Sárospataki malomkőbányászok régi *Privilegiumok* szerint megíratott *articulusaik* (1768)

Kt 241 — Sárospataki bányászceh jegyzőkönyve (1753–1800)

Kt 893 — A sárospataki malomkőbányász ceH jegyzőkönyve (1804–1822)

Kt 1625/1–71 — A sárospataki malomkőbányász ceH iratai (1665–1863)

Kt 1757 — A sárospataki kir. Priv. Malomkőbányász Társasághoz tartozó Becsületos Bányász Legénység Rend-szabó Artikulusai (1826)

SRKTGY L. — Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Levéltár

Kee V.25. — Bányász ceH jegyzőkönyve (1822–1869)

Kee V.30. — Kőműves (és vele kapcsolatos) mesterek könyve (1827–1875)

FOLYÓIRAT

AZT — *Adalékok Zemplén-vármegye Történetéhez*. Szerkesztette: Dongó Gyárfás Géza. Megjelent 1895–1928 között. Kiadta a Zemplén Könyvnyomtató Intézet.

IRODALOM

BAKÓ Ferenc

1969 Település, népi építkezés. In DERCSÉNYI Dezső (szerk.): *Magyarország műemléki topográfiaja*. VII. Heves megye műemlékei I. Budapest. 427–454.

DÉTSZY Mihály

1995 *A tokaji vár története*. Tokaj.

FEHÉR József–SZAKÁLL Sándor–VIGA Gyula

1997 *Kőművek Erdőbényén*. Erdőbénye.

GULYA István

2006 Kőművesek és kőfaragók. In VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Kőművesipar Északkelet-Magyarországon*. Miskolc. 39–46.

HÁLA József

1987 *A Börzsöny-vidéki kőbányászat és kőhasznosítás a XIX–XX. században*. Budapest.

MAKKAI László

1954 *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai. 1631–1648*. Akadémiai kiadó, Budapest.

ROMÁN János

1965 A XVI–XVII. századi zempléni iparfejlődés áttekintése szakmánként és mesterségenként. *Borsodi Történelmi Évkönyv*. VI. 12–91.

1966 Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának termelési viszonyai a XVI–XVII. században. In MAKKAI László (szerk.): *Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában*. Budapest. 561–627.

VERES László

1995 Városi ipar és kereskedelem a 16–17. században. In BENCSEK János–OROSZ István (szerk.): *Tokaj Várostarténeti tanulmányok*. 1. Tokaj. 125–137.

VISEGRÁDY János

1909 Zemplén vármegyei céhlevelek. In *Piarista évkönyv*. Kiadta: A Kegyes Rendiek vezetése alatt álló Sátoralja-újhelyi Róm. Kath. Nagygymnasium, Sátoraljaújhely. 3–29.

CRAFTS OF STONE SHAPING IN THE HEGYALJA FROM THE 16TH TO THE 19TH CENTURY

Keywords: using of stones, stone-cutting, masonry, castle building, millstone mining

The using of the stones goes back to many centuries in Hegyalja, as they were suitable raw material for both the buildings and the millstones. Besides several building industries, the millstone-miner profession had been based on the stone. Nevertheless, it spread late, in the 16th century.

Beyond the mineral stone, the most important building material was the wood, from which the forests of the county gave abundant store. The great proportion of the houses in the market towns, as well as the outbuildings of the stone castles, mansions, country-houses and churches, was made of wood.

The building from stone had prospered by the almost continuous castle buildings in Sárospatak. The role of the stone-cutters increased by the buildings together with the demands of the products (lime, brick, and tile) of building industries. The master builders were rather invited from other countries, mainly from the towns of Upper Hungary. Studying the history of the building trades in Hegyalja is difficult because they created guilds relatively late, and the number of them was fewer than in the other branches of industry.

The building from stone and the stone mining were everywhere in the Zemplén Mountains in the examined period. The masonry belonged to the rare and not populous crafts in the region. The earliest and frequent appearing of this craft was at the centre of estates and their working did not connect to the buildings of the market towns in the 16th century.

From among the crafts of stone-shaping in Hegyalja, the mining was the most complete and determining trade considering the role of the regional economic life, the number of the craftsmen and the remaining documents of their organization. The mining guilds, which satisfied the local and national demands of the building and food industries, had remaining documents abundantly. These ones cover the whole examined period and we can reconstruct the history of this vanished branch of industry.

By the middle of the 19th century, the demand on the millstone had started to change because of the appearing of the new, French-type stones. The forming of the edges on these stones was much easier and their lifetime was longer. The system also changed in 1872, as the free practising of industries was introduced. In 1884, the law determined the competence of the building works and the system of the apprentice training. The building industries were classified to the category where the qualifications and the license were required. However, there were workers without qualifications and licence in the small settlements of Hegyalja in the 20th century. They worked with lower prices and served the weaker layer of the population.

The building industry could be suited for the requirements of developing capitalism and the demands of quantity with the new order. Industrial associations, private companies and small business replaced the guilds in the region of Hegyalja.

Zsolt Marozsán